

Hva kan man lære og avlære om sjamanisme fra *sjaman-derevo*?

AV LIUDMILA NIKANOROVA¹

OPEN UNIVERSITY, UK

Etnografisk feltarbeidserfaring fra Sakha Sire, i dag kjent som Republikken Sakha (Jakutija) i Russland, har vært høyt verdsatt innenfor sjamanismeforskningen på grunn av etablerte forestillinger om at ekte sjamaner og sjamanisme kommer fra Sibir. Denne artikkelen utfordrer sjamanismesentriske tilnærminger brukt i forskningen på sakha-praksiser og relasjoner ved å fokusere på artikulasjoner av *sjaman-derevo* (russisk: «sjaman-tre»). Med utgangspunkt i artikulasjonsteori i Stuart Hall (2019) og James Clifford (2013) sin tradisjon, forsøker artikkelen å vise hva man kan lære og avlære seg om sjamanisme fra en studie av *sjaman-derevo*.

INNLEDNING

Sakha Sire (sakha: «sakha-landet»), i dag kjent som Republikken Sakha (Jakutija) i Russland, er blant favorittstedene til forskere på jakt etter sjamaner og sjamanisme. Sakha praksiser og -gjenstander har blitt brukt som empiriske data av etnografer og antropologer for å materialisere sjamanisme i over hundre år. Slik praksis har røtter i en forestilling om Sakha Sire som en del av Sibir, og Sibir som sjamaners og sjamanismens opprinnelsested. Begrepet Sibir har blitt brukt til å markere landområdene kolonisert av det russiske tsardømmet siden 1500-tallet.

Det var evenki-ordet *šaman* som først ble forvandlet til det analytiske begrepet sjaman av europeiske reisende og etnografer, og som senere utviklet seg til kategorien sjamanisme (Znamenski 2007, Ryd-

¹ Finansiering: Forskningsrådet, prosjektnummer 303429, The Governmentality of Indigenous Religions

ving 2011, Sundström 2012). Sjamanisme ble først løftet frem utelukkende for å beskrive praksiser av indigene folkegrupper i Sibir, på russisk *inorodtsy* (russisk: «av en annen art»), blant annet for å markere deres antatt etniske og sivilisasjonsmessige annerledeshet (Nikanorova 2023).

Sjamanisme fant veien til Sakha Sire da etnografer i politisk eksil begynte å oversette sakha *ojuun* til «sjamaner» på 1800-tallet. Tekstene til Khudjakov (1890), Sieroszewski (1896), Trosjtsjanski (1902) og Jochelson (1906) er fremtredende eksempler på koloniale etnografier som bidro til eksotifiseringen av sakhafolket og oversettelsen av *ojuun* til sjaman.

Begrepet religion var hovedsakelig forbeholdt den russisk-ortodokse kristendommen og andre kristne, jødiske og islamske praksiser, og var ikke i utgangspunktet brukt til å beskrive sakha-praksiser, som var omtalt som *verovanija* (russisk: «tro») (Sieroszewski 1896), eller *tsjernaja vera* (russisk: «svart tro») (Trosjtsjanski 1902). Selv om sakha-praksiser ikke ble sett på som en «ordentlig» religion, var de beskrevet ved hjelp av kristensentriske antagonistiske terminologi (for eksempel med ord som «demonisk» og «satanisk») og kategorisert som sjamanisme (Sieroszewski 1896, Trosjtsjanski 1902). Spørsmålet om hvorvidt sjamanisme skulle betraktes som en religion eller ikke førte til betydelige konsekvenser for de som var identifisert som «sjamaner» etter etableringen av Sovjetunionen og det kommunistiske regimets kamp mot religion (Sundström 2018).

Kategoriseringen av sjamanisme som religion og sakha-praksiser som sjamanistiske har bidratt til at *ojuun* ble utsatt for anti-religiøse kampanjer (Vasiljeva 2000, Znamenski 2003), særlig etter at sovjetisk lovgivning la sjamaner til listen over religiøse kulturs tjenere (russisk: *sluzjiteli kulta*) (Sundström 2018, 18). I 1924 utviklet sovjetiske myndigheter i Sakha Sire tiltak for å bekjempe sjamanisme med formålet om å «frigjøre sakhafolket fra århundrer med analfabetisme og mørke» og «avsløre sjaman-sjarlataner» (Iljakhov 1997, 55). Dermed var kampen mot sjamanisme, klassifisert som primitiv magi, sammenvevd med sovjets moderniserings- og siviliseringsprosjekter rettet mot indigene folkegrupper som var ansett som «mest tilbakestående» av sovjetiske

myndigheter. Mens *ojuun*, prester og andre religiøse ledere ble fengslet og forsøkt utryddet av det sovjetiske regimet, begynte sjamanismens renessanse i Vesten på 1960- og 70-tallet. Den var i stor grad forårsaket av Mircea Eliade (2004 [1951]), Michael Harner (1990 [1980]) og Carlos Castañeda (1998 [1968]), som har bidratt til populariseringen av sjamanisme i Vesten og romantiseringen av sibirsk sjamanisme (se Znamenski 2007, Alberts 2015).

Sjamanisme som analytisk begrep har vært gjenstand for omfattende kritikk. Det ble beskrevet som *western imagination* (engelsk: «den vestlige forestilling») (Znamenski 2007), *l'illusion scientifique* (fransk: «den vitenskapelige illusjonen») (Rydving 2011), og *modern discourse* (engelsk: «moderne diskurs») (Alberts 2015). Allerede i 1935 erklærte den russiske antropologen Sergei Shirokogoroff (1936, 269) at sjamanisme var en europeisk oppfinnelse og et eksempel på et generisk begrep som var bygd på utilstrekkelig kunnskap, og derfor en fullstendig fiasko som analytisk begrep (se Rydving 2011, 6). Kritiske studier av sjamanisme (Znamenski 2007, Rydving 2011, Alberts 2015) forsøker å forstyrre feltet som stort sett er blitt dominert av sjamantropologene inspirert av Eliade, Castañeda og Harner (se Svanberg 2003). Imidlertid er bruken av sjamanisme som analytisk kategori nærmest utfordret i forskningen som angår praksiser i Sibir. Selv historiker Ronald Hutton (2001), som konkluderer sin bok med at Sibir, sibirske folkegrupper, sjamaner og sibirske sjamaner er «colonial Western imaginations», skriver:

There is no doubt that the best method of providing a better understanding of the functioning of shamans within native Siberian society would be to concentrate upon one of the peoples of the region, or even on one community within them. Such a study would combine a comprehensive survey of all relevant published and archival material with spoken history collected in interviews with living individuals (Hutton 2001, ix).

Etnografisk feltarbeidserfaring fra Sibir har blitt høyt verdsatt innenfor sjamanismeforskning på grunn av etablerte forestillinger om at ekte sjamaner og sjamanisme kommer fra Sibir. Selv om Hutton (2001, 154–

153) anerkjenner at sjamanisme er en kolonial forestilling, er han likevel overbevist om at det finnes sjamaner i Sibir og viser til Piers Vitebskys (1995) og Marjorie Balzers (1997) studier som eksempler. Både Vitebsky og Balzer har oppnådd status som ledende forskere innen sibirsk sjamanisme hovedsakelig på grunn av deres omfattende og langvarige etnografiske feltarbeid i det post-sovjetiske Sakha Sire og deres analytiske oversettelse av ulike aktører (blant annet sakha *ojuun*, *algyschyt* og *emchit*) i Sakha Sire til sjamaner.

Denne artikkelen er også basert på etnografisk feltarbeid i Sakha Sire. Selv om religionen til sakha-folket ofte har vært fremstilt og kategorisert som sjamanisme ifølge de mest anerkjente forskerne som skriver om religion i Sakha Sire (f. eks. Balzer 1996, 2016; Crate 2006; Vitebsky 2003; Yamada 1999), inkludert Eliade selv (2004 [1951]), stemte det ikke helt med min egen oppfatning av hvordan jeg som sakha-kvinne oppvokst i Jakutsk (hovedstaden til Republikken Sakha) og folk jeg kjenner hjemme snakker om sakha-praksiser, forståelser og relasjoner. Disse friksjonene mellom hvordan forskere utenfra kategoriserte sakha-praksiser og hvordan sakhaene selv beskriver sine egne praksiser ble enda tydeligere under feltarbeidet mitt i Sakha Sire i perioden mellom 2016–2021 (Nikanorova 2019, 2020, 2022). Samtidig har jeg gjennom mine møter i academia lagt merke til hvordan praksiser fra mitt eget samfunn, har blitt brukt til å underbygge koloniale eurosentriske forestillinger. Dette har motivert meg til å utforske nærmere hvordan akademisk kunnskapsproduksjon er preget av koloniale perspektiver, og hvordan sakha praksiser kontinuerlig blir plassert inn i evolusjonssentrerte teorier, inkludert sjamanisme (Nikanorova 2023).

I et forsøk på å identifisere eksplisitte eksempler der begrepene «sjaman» eller «sjamanisme» blir brukt i sakha-kontekst, utover vitenskapelige tekster, kom jeg over fenomenet *sjaman-derevo* (russisk: «sjaman-tre») i løpet av feltarbeidet. *Sjaman-derevo* er et av veldig få eksempler hvor jeg ble vitne til noe som ble beskrevet med bruk av ordet «sjaman» i Sakha Sire. Istedenfor å anta *sjaman-derevo* som et eksempel på sjamanisme, som har vært det vanligste (historiografisk sett) analytiske grepet i forskning på sakha-praksiser, skal jeg se på dem

som artikulasjoner i Stuart Hall (2019) og James Clifford (2013) sin tradisjon:

An articulation is the form of the connection that can make a unity of two different elements, under certain conditions. It is a linkage which is not necessary, determined, absolute, and essential for all time (Hall 2019, 235).

Det vil si å se på elementer som settes sammen, eller artikuleres, til *sjaman-derevo* og å være oppmerksom på «harmonizing and conflicting, dominant and marginal, established and contested narratives» (Clifford 2013, 41, 60). Dermed er hovedmålet å undersøke hvilke elementer forankrer *sjaman-derevo* uten å behandle noen av dem som fastsatte og nødvendige, og også å fokusere på forholdene som bidrar til formasjonen av *sjaman-derevo*.

Sakha praksiser har vært forstyrret i løpet av flere århundrer grunnet blant annet kolonialisme, som fortsetter å skape forhold hvor visse begreper blir brukt og de andre unngått. Clifford (2013, 54) skriver at «articulation offers a nonreductive way to think about cultural transformation and the apparent coming and going of ‘traditional forms’». På samme måte vil jeg se på *sjaman-derevo* uten å redusere det til et eksempel på sjamanisme eller på *invented tradition*, men heller forsøke å ta på alvor sakha aktører og deres forhold til *sjaman-derevo*. Ved å se på *sjaman-derevo* som artikulasjoner av forskjellige elementer som settes sammen i visse øyeblikk og under visse betingelser, skal jeg rette fokuset mot disse spørsmålene: Hvilke narrativer finnes om *sjaman-derevo* i Sakha Sire i dag? Hvilke relasjoner blir skapt av og med *sjaman-derevo*? I hvilke sammenhenger dukker *sjaman-derevo* opp?

For å forsøke å svare på disse spørsmålene skal jeg beskrive møter jeg hadde med *sjaman-derevo* i løpet av feltarbeidet i Sakha Sire mellom 2016 og 2021. Beskrivelsene av disse møtene er både etnografiske og analytiske. Dermed er artikkelen hovedsakelig basert på etnografiske metoder som inkluderer observasjoner fra feltarbeidet og intervjuer med folk i Sakha Sire som bruker begrepet *sjaman-derevo*, samt med dem

som motstår det. Studien analyserer også ulikt tekstmateriale i avisartikler om *sjaman-derevo* og skiltene som er plassert ved trær som anses som *sjaman-derevo*. Basert på disse etnografiske møtene reflekterer jeg i denne artikkelen om hva man kan lære eller avlære seg om sjamanisme fra en studie om *sjaman-derevo*.

RELIGION I JAKUTIJA OG SJAMAN-DEREVO

Mitt første møte med et *sjaman-derevo* fant sted i løpet av en tur til nasjonalparken Lena-søylene i 2016. Lena-søylene er en av de mest ikoniske og populære attraksjonene i Sakha Sire, spesielt etter å ha blitt oppført i UNESCOs verdensarvliste i 2012, noe som økte en allerede da voksende turistpågang. De fleste turistene som besøker Lena-søylene er lokale sakhaer, russere og en sjelden gang utenlandske tilreisende. Sakha Sire er et av de mest avsidesliggende steder i verden og ikke den letteste plassen å nå. Vintrene er kalde og lange (Jakutsk er kjent som verdens kaldeste by), mens somrene er korte og preget av mye mygg og – i det siste – store skogbranner.

Bussturen jeg hadde bestilt het Religija v Jakutii (russisk: «religion i jakutija») og var arrangert av turistselskapet Territorija Sever (russisk: «territorium nord»). Den vanligste måten å reise til Lena-søylene er med et to-dagers cruise. For å gjennomføre reisen på en dag, kan man ta en busstur som starter tidlig på morgenen. Vi var en gruppe på ti personer, inkludert sjåføren, guiden og oss besøkende som var hovedsakelig fra Sakha Sire, bortsett fra to utenlandske studenter. De fleste besøkende på slike organiserte turer er lokale innbyggere, og ikke tilreisende fra andre steder. Det er flere årsaker til dette. For det første er det, som nevnt, ikke mange tilreisende turister i Sakha. For det andre foretrekker mange lokale innbyggere å reise med sjåfører som er vant til å kjøre til Lena-søylene, i stedet for å risikere å sette sin egen bil fast på dårlig vedlikeholdte veier.

Guiden Vjatsjeslav annonserte at det første stoppet ville være ved et *sjaman-derevo*: «Som dere vil se er det et dødt tre. Bare et dødt tre truffet av lynet kan bli et *sjaman-derevo*. Det forbinder tre verdener

gjennom sine røtter og grener» (Vjatsjeslav, alle oversettelser fra russisk og sakha er artikkelforfatterens). Vjatsjeslavs oppfatning av forbindelsen mellom lyn, trær og sjamaner, samt treet som et medium mellom ulike verdener, finnes både i etnografiske kilder fra Sakha (Sieroszewski 1896, Ksenofontov 1930) og i populær kunnskap om sjamanisme.

Dette *sjaman-derevo* lå nært grensen mellom Jakutsk og Khangalasskij *uluus* (sakha: «distrikt»). Treet var høyt, kraftig og det hadde ingen blader igjen etter å ha blitt truffet av lyn. De som krysser grensen som reisende pleier ofte å etterlate små gaver. Dette *sjaman-derevo*, for eksempel, hadde flere titalls fargerike bånd hengende på seg. I tillegg lå det også mynter, sigaretter, godteri og noen friterte sakha-pannekaker *alaadi* rundt treet (se figur 1).

Vjatsjeslav fortalte historier om trafikkulykker som ifølge ham var forårsaket av sjåførere som kjørte forbi *sjaman-derevo* uten å vise respekt

Figur 1. *Sjaman-derevo* fra Religion i Jakutija turen (Foto: Liudmila Nikanorova [2016]).

for dem. Det var beregnet at turen til Lena-søylene ville ta mellom ti og tolv timer – på distriktsveier som er kjent for å være dårlig vedlikeholdt. Litt skremt av advarslene fra fortellingene og de dårlige veiforholdene, la alle fra bussen igjen små gaver ved treet. Ingen av oss ønsket å bli holdt ansvarlig for eventuelle forsinkelser eller ubehagelige overraskelser underveis. Likevel kjørte bussen seg fast rett etter overgangen fra asfalt til gjørmevei. Det er ganske vanlig at biler setter seg fast på distriktveier i Sakha Sire. Vi gikk ut av bussen og dyttet den til vi fikk den ut av gjørma. Selv om reisen ble forsinket med omtrent en time, ble ikke hendelsen ansett som grunn til bekymring. I løpet av et par timer nådde vi elvekrysset til Lena-søylene (figur 2), hvor Vjatsjeslav stoppet ved bergkunst:

Disse bergtegningene er datert til 3000 f.Kr., noe som beviser at sakha-folket har bebodd denne regionen i flere tusen år. Tegningen viser en sjaman (russisk: *sjaman*) med løftede hender og tre sirkler, som symboliserer *ije-kut* (sakha: «mor-kut»), *salgyn-kut* (sakha: «luft-kut») og *sir-kut* (sakha: «land-kut»).

Påstanden støttes ikke av historiske kilder. De viser derimot at sakha-folket er etterkommere etter folk som mest sannsynlig har migrert til det nåværende territoriet av Sakha Sire tidligst på 900–1000-tallet (Gogolev 1993). Imidlertid er slike ideer om sakha-folket sin historiske kontinuitet i Sakha Sire ganske vanlige på guidede turer for turister.

Vjatsjeslav snakket hovedsakelig russisk og brukte kun sakha-ord for de begrepene som var vanskelige å oversette, for eksempel *ije-kut*, *salgyn-kut* og *sir-kut*. Sakha-ordet *kut* er ofte oversatt til *dusja* («sjel») eller *dukh* («ånd») på russisk. Ifølge sakha-forståelser finnes det ikke bare én men tre *kut* hos levende vesener. For å lære mer om denne turen om religion i Jakutija avtalte jeg et intervju med Vjatsjeslav, som viste seg å være eieren av selskapet:

I 2014 var jeg arbeidsledig og slet med å finne jobb. Det var da jeg bestemte meg for å åpne min egen virksomhet og etablere Territorija

Figur 2. Bergkunst ved Lena-elvekrysset. (Foto: Liudmila Nikanorova [2016]).

Sever. For å få råd og støtte tok jeg kontakt med Senter for økologi og turisme ved Kunnskapsdepartementet (russisk: *respublikanskij tsentr ekologii, turisma i agrotekhnologitsjeskogo obrazovanija*) i Jakutsk. De anbefalte meg å prøve å lage noe som kunne være attraktivt for både skoleelever og turister. Da fikk jeg en idé om Sakralnaja Jakutija (russisk «hellige jakutija»). Jeg lagde et program med fokus på de to hovedreligionene i Jakutija – kristendom og tengrisme (russisk: *tengrianstvo*) med besøk til det russisk-ortodokse seminaret (russisk: *jakutskaja dukhovnaja seminarija russkoj pravoslavnoj tserkvi*), Artsjy Djiete og et par andre steder. Kunnskapsdepartementet foreslo noen modifikasjoner og rettelser, hvorpå jeg begynte å tilby turen til skoler og turister.

Besøket til det russisk-ortodokse presteseminaret var inkludert i turen som et eksempel på kristendom og russisk-ortodokse kirkebygninger. Den russisk-ortodokse kirken har vært etablert i Sakha Sire siden den

russiske koloniseringen på 1600-tallet og hadde misjonsaktiviteter til de ble avbrutt av det sovjetiske regimet i 1917. I 2007 identifiserte nesten halvparten av republikkens befolkning (hovedsakelig russere) seg som ortodokse kristne, noe som gjør den russisk-ortodokse kirken til det største religiøse samfunnet i Sakha Sire (Nikolaev 2007).

Tengrisme er ofte omtalt som en felles religion blant folkegrupper som tilhører den tyrkiske språkfamilien, inkludert sakhaene. Selv om pan-tyrkiske ideer har fått større betydning i Sakha Sire etter Sovjetunionen oppløsningen, er de fortsatt lite synlige. Beskrivelsen av tengrisme som en av de to hovedreligionene i Jakutija er interessant, spesielt eksemplifisert med Artsjy Djiete (sakha: «artsjy hus»). Artsjy Djiete er et statsfinansiert senter for *dukhonaja kultura* (russisk: «spirituell/åndelig kultur») og ble åpnet i 2002. Selv om Artsjy Djiete posisjonerer seg som et kulturelt og ikke et religiøst senter, har det vært analysert av forskere som et senter for *shamanic traditions* (Balzer 1996) og *Yakut pagans* (Filatov 2000). For å lære hvordan Artsjy Djiete kom til å eksemplifisere tengrisme, spurte jeg Vjatsjeslav om hans forståelse av tengrisme:

Tengrisme kommer opprinnelig fra *urut urut* (sakha: «gamle gamle») tider. Alle tyrkiske folk har sin egen Tangara, noen kaller det Ham Tengri, andre Tenger, det varierer. Tengrisme startet fra 5000 f.Kr., til og med før kristendommen og buddhismen. I dag er de fleste tyrkiske folk konvertert til islam og buddhisme. Tengrisme forble som en *vera* (russisk: «tro»), men den finnes ikke som en *religija* (russisk: «religion») lenger.

I 2019 ble sakha-organisasjonen Tangara Itegele, som hevdet å representere tengrisme i Sakha Sire, anerkjent av det russiske justisdepartementet og registrert som en religiøs organisasjon. Sakha-ordet *itegel* er ofte oversatt til «religion». Tangara Itegele ble etablert og ledet av Lazar Afanasiev-Teris, som tidligere har registrert en annen religiøs organisasjon – Ajyy Itegele. Selv om Tangara Itegele nå er en registrert religiøs organisasjon (blant over hundre andre organisasjoner), har de bare noen få følgere og er lite kjent i Sakha Sire (Nikanorova 2022).

Mens vi fortsatte samtalen om tengrisme med Vjatsjeslav, fortalte han om øyeblikket som motiverte ham til å reflektere over sakha-religion:

Det var mens jeg studerte på universitetet utenfor Sakha Sire at mine nye venner fra Burjatija, Kalmykija og andre steder i Russland spurte meg hva min religion var. Jeg tenkte først på *jazytsjestvo* (russisk: «paganisme»), men det føltes ikke riktig. Tangara er den eneste guden vi har, noe som betyr at sakha-religionen er monoteistisk, så det kunne ikke være *jazytsjestvo*. Jeg så ikke på Ajyy Eyerege (sakha: «ajyy lære») som sakha-religion fordi den først ble etablert på 1990-tallet av sakha-akademikere og er hovedsakelig basert på *olonkho*. *Olonkho* er en historiefortelling som hele tiden endrer seg og er en blanding av litt fantasi, litt historiske hendelser og personer, litt av noe fra ekte religion, også sjamanisme, men for det meste er det historier som *olonkhosut* (en som synger *olonkho*) finner på underveis.

Jeg husker at jeg slet med lignende spørsmål da jeg selv flyttet ut fra Sakha Sire og ble møtt med flere spørsmål om hva min religion var eller hva religionen til sakhafolket er. Selv om sakha-praksiser og måter å være og forholde seg til andre-enn-menneskelige vesener ikke nødvendigvis trenger å bli definert eller forklart i samtaler med andre sakhafolk, oppstår ofte et slik behov når man møter folk som ikke har kjennskap til sakha-konteksten. Slike spørsmål viser en etablert forståelse hvor religion blir sett som en universell kategori som finnes i alle samfunn.

Ajyy Eyerege (sakha: «ajyy lære»), nevnt av Vjatsjeslav, er en filosofisk-teologisk skole etablert av Lazar Afanasiev-Teris i 1990 med et formål om å revitalisere de moralske og etiske verdiene til sakhafolket. Ifølge Afanasiev-Teris har Ajyy Eyerege en forankring i (men er ikke begrenset til) tengrisme, og inkluderer unike sakha-elementer i sin lære (Vasiljev 2000, 257–259). Vjatsjeslav var skeptisk til Ajyy Eyerege, som han oppfattet som en akademisk oppfinnelse, og en misvisende fremstilling av tengrisme. Flere vestlige forskere har studert Teris sine

initiativer som et eksempel på sjamanistisk revitalisering i Sibir (bl.a. Balzer 2011, Filatov 2000). Dette til tross for at Afanasiev-Teris aldri selv forsøkte å etablere en sjamanistisk organisasjon eller artikulerte sin praksis som sjamanisme.

Vjatsjeslav var heller ikke overbevist av *olonkho*, et UNESCO-anerkjent sakha-epos, som en legitim kilde for å revitalisere sakha-religion. *Olonkho* er ofte sett som det eneste levende minnet om den førkoloniale sakha-historien, en metode for sakha-historisering, kunnskapsproduksjon og -formidling. Flere sakha-forskere og intellektuelle brukte *olonkho* tekster i sine forsøk på å revitalisere sakha-*itegele*, inkludert Afanasiev-Teris (grunnleggeren av de religiøse organisasjonene Ajyy Itegele og Tengrianstro) og Vladimir Kondakov (grunnleggeren av den første religiøse sakha-organisasjonen Aar Ajyy Itegele) (Nikanorova 2022). Vjatsjeslavs religionsforståelse ligner imidlertid mest på en modell hvor religion er ansett som en statisk og monoteistisk størrelse med skriftlige tekster (ikke muntlige som *olonkho*). Til slutt nevnte Vjatsjeslav sjamanisme:

Sjamanisme kommer fra *jazytsjestvo* og var utryddet under kommunismen. Den har ingenting å gjøre med tengrisme. Sjamaner er individer som ikke tilhører noen religion. Da jeg forberedte Religion i Jakutijaturen, hørte jeg om *sjaman-derevo* i utkanten av Jakutsk. Jeg gjorde litt undersøkelser og fant treet, som jeg bestemte for å inkludere i programmet. De fleste turistene synes at det er ganske spennende å besøke et ekte *sjaman-derevo*.

Selv om guiden utviklet programmet basert på det han omtaler som de to hovedreligionene i Sakha Sire, den ortodokse kristendommen og tengrisme, inkluderte han *sjaman-derevo* etter å ha vurdert dets potensiale for å trekke til seg turister. Det er forståelig at det er vanskeligere å trekke turister med det lite kjente begrepet tengrisme sammenlignet med det eksotifiserte *sjaman-derevo*, spesielt med tanke på at sibirsk sjamanisme er et veletablert begrep også utenfor akademien. Verken tengrisme eller *sjaman-derevo* ser ut til å ha forbindelse med sjamanisme ifølge

Vjatsjeslav. Sjamanisme anses å være utryddet, mens *sjaman-derevo* blir opprettholdt som en levende praksis uten å eksemplifisere noen spesifikk religion.

SJAMAN-DEREVO I VERKHOJANSK

De fleste etnografer som skrev om sakha-sjamaner i før-sovjetisk tid var politiske motstandere av det russiske imperiet sendt i eksil til Sibir. Verkhojansk, en liten by i nordlige Sakha Sire, kjent for sine eksepsjonelt lave vintertemperaturer, ble et av de vanligste stedene å sende politiske fanger. Ivan Khudjakov og Waclaw Sieroszewski ble begge sendt til Verkhojansk, og derfra publiserte de etnografier som har oppnådd en nesten kanonisk status i sjamanismeforskningen. Når antropologer leter etter «autentiske sjamaner» i Sakha Sire, forestiller de seg som regel sjamaner fra Khudjakov (1860, 1890) og Sieroszewski (1896) sine tekster, som også var brukt av Eliade (2004 [1951]). I 2016 reiste jeg til Verkhojansk på feltarbeid og fikk flere møter med *sjaman-derevo*.

Reisen startet med fly fra Jakutsk til Batagaj, og fortsatte med en minibusstaxi fra Batagaj til Verkhojansk. Halvveis til Verkhojansk annonserte sjåføren et stopp ved et *sjaman-derevo*. Flere av passasjerene reagerte med misnøye på sjåførens omtale av stoppet som et stopp for *sjaman-derevo* og lurte på hvorfor han ikke bare sa at det var et stopp for *siri-ahaty*. Alle passasjerene i minibussen var sakha-språklige og ingen av dem kalte treet for *sjaman-derevo*. Da vi stoppet ved treet, gikk de fleste av passasjerene ut og delte *alaadi*, godteri, sigaretter, brød og mynter med treet. De mest forberedte hadde med *salama* (fargerike bånd) som de hang på treet (se figur 3, neste side). De fleste kalte det de gjorde bare *siri-ahaty* uten å spesifikt referere til treet.

Siri-ahaty er satt sammen av to sakha-ord, *sir* (sakha: «land») og *ahaty* (sakha: «å mate»); bokstavelig talt «å mate landet». Dette er noe mange sakhaer gjør når man er ute i *ajylga* (sakha: «natur»), for eksempel i forbindelse med bær- og soppturer. Det er også vanlig å gjøre *siri-ahaty* i løpet av lange reiser. Familien lærte meg at maten blir tilbudt som en gave til *sir* (som et utellbart kollektiv) som en måte å vise takk-

Figur 3. Sjaman-derevo på vei til Verkhojansk.
(Foto: Liudmila Nikanorova [2016]).

nemlighet for plukkede bær og sopp eller for å sikre trygg reise. Jeg har ikke tenkt på denne praksisen som religiøs eller sjamanistisk, og det er derfor enda mer interessant å se hvordan praksisen *siri-ahatyy* blir artikulert til *sjaman-derevo* i dag.

Å reise i Verkhojanskij *uluus* er mer utfordrende enn å dra til Lena-søylene, og avstanden mellom byer og bygder er enda større. De fleste veiene i Sakha Sire blir alvorlig skadet når permafrosten smelter på sommeren og kan til og med forsvinne under gjørme. Dette skaper store utfordringer for innbyggerne (Argounova-Low & Prisjazjnyj 2016). Underveis fra Batagaj til Verkhojansk krysset vi tre broer med bussen.

Figur 4. Ortodokse ikoner og kharyskhal. (Foto: Liudmila Nikanorova [2016]).

Dagen etter ble alle tre broene skylt bort og ødelagt av elvestrømmen etter kraftig regn. Verkhojansk ble dermed isolert fra flyplassen og andre bosetninger i området. Flere av dem som satt fast mellom ødelagte broer manglet tilgang til matbutikker, bensinstasjoner og telefondekning.

Slike uforutsigbare og farlige reiseforhold gjør det attraktivt for bekymrede reisende, både sjåførere og passasjerer, å besøke *sjaman-derevo*. De føler at de da i det minste har prøvd å gjøre noe. De siste årene har store skogsbranner økt faren ved allerede risikable langdistansereiser på sommeren. På alle bilturene jeg har vært i Verkhojansk-området har jeg sett både sakha-*kharyskhal* (sakha: «beskyttelse») og ortodokse ikoner (se figur 4). Disse gjenstandene og praksisene sameksisterer og fungerer stort sett som det man kan kalle «lykkeamuletter».

Under oppholdet i Verkhojansk tok jeg en guidet tur til Kihileekh-fjellene med et lokalt turistselskap. Kihileekh stammer fra sakha-ordet *kihi* som betyr «et menneske», og refererer til et sted der det er mennesker. Fjellene ble kalt Kihileekh på grunn av de massive menneskelig-

nende steinformasjonene som finnes på toppen av fjellkjeden. Turen begynte fra Batagaj i motsatt retningen av Verkhojansk. Det tok over et døgn å komme seg til Kihileekh. I løpet av reisen stoppet vi ved en annen *sjaman-derevo*. Jeg har aldri sett så mange *sjaman-derevo* før. Kanskje var det fordi jeg ikke har reist så mye i Sakha Sire tidligere, spesielt til slike avsidesliggende regioner som Verkhojansk, eller fordi jeg ikke har reist så ofte på guidede turer.

Etter en lang reise med minibuss, hurtigbåt og flere kilometer til fots nådde vi toppen av Kihileekh-fjellene. En lokal *algystsjyt*-kvinne viste oss steinformasjonene, spilte *khomus* (munnsnarpe) i en av hulene som var dannet mellom steinene, og gjorde *algys*. *Algystsjyt* er en som gjør *algys* og *algys* er en sakha-praksis som ofte oversettes til «velsignelse» og «reising». Etter *algys* introduserte *algystsjyt*-kvinnen oss for de enkelte fjellformasjonene – herunder Kjærlighetsteinen (russisk: *kamen ljubvi*), Rikdomsteinen (russisk: *kamen bogatstva*), Kunnskapssteinen (russisk: *kamen znaniy*), Reisesteinen (russisk: *kamen dorogi*),

Figur 5. Kihileekh. (Foto: Liudmila Nikanorova [2016]).

Helsesteinen (russisk: *kamen zdorovja*), se figur 5. Hun oppmuntret oss til å velge steinene som vi trengte hjelp fra og tilby *siri-ahatyy* til dem. Turen varte i tre dager og var fylt med samtaler om *algys* og *siri-ahatyy*, men ordet *sjaman* ble kun brukt i sammenheng med *sjaman-derevo*.

SJAMAN-DEREVO SOM STYRER OG BLIR STYRT

Anatolij Podlasenko, den russiske statsadvokaten i Sakha Republikken på midten av 2000-tallet, delte sitt første møte med et *sjaman-derevo* i avisen *Nasje Vremja* (12. mars–5. april 2007): «Da vi kjørte så jeg, rett ved veien, et *sjaman-derevo* med flerfargede bånd og mynter. For å vise respekt til tradisjonen knyttet jeg også et bånd til treet – for hell og lykke.» Intervjuet var gjort kort tid etter Podlasenkos ankomst til Jakutsk og fokuserte på hans førsteinntrykk av Sakha Sire. Intervjuutdraget er den eneste eksplisitte referansen til *sjaman-derevo* fra statlige myndigheter som jeg kom over i løpet av feltarbeidet mitt. Det er ikke uvanlig for sakha-politikere å gjøre *siri-ahatyy* i det offentlige rom, men det skjer sjelden ved *sjaman-derevo*.

I de fleste tilfellene som har vært diskutert så langt, har det vært forventet å gjøre *siri-ahatyy* for *sjaman-derevo*. Det finnes imidlertid også sammenhenger hvor det kan være upassende. I 2011, under gjenoppbyggingen av Lermontov gate ved Sajsarinnsjøen i Jakutsk, nærmet veiarbeidere seg et enslig inntørket furutre som de skulle hugge ned for å bygge veien videre (se figur 6). Lokale innbyggere advarte dem mot å gjøre det, og arbeiderne selv nektet også å fjerne treet etter å ha blitt påvirket av fortellinger om at man kunne bli forbannet i flere generasjoner for å hugge ned et *sjaman-derevo*. Til slutt ble det opprinnelige prosjektet korrigert, og veien gikk litt til venstre uten å røre ved treet. Treet er nå merket med et skilt satt opp av lokale aktivister som informerer om hvordan veien ble endret for å vise respekt til *derevo-dukha* (russisk: «åndens tre») fra historien om Ellej Bootur (sakhafolkets legendariske forfader):

Ifølge sakha-forståelse skal de som ikke viser respekt til treet, der åndseieren av området søker tilflukt, slutte å være mennesker [sakha: *ol kihi kihi buolbat*]: deres barn, slektninger, husdyr – alle skal dø og dere selv kan bli syke og dø (Rozalija Bravina).

Dette treet er det eneste fragmentet av uberørt natur på hele bredden av Sajsar innsjøen, som nå er fullstendig modifisert og urbanisert! Det er den eneste gjenstanden fra denne slags tradisjonell kultur i byen Jakutsk!

Teksten refererer til Rozalija Bravina, en av dagens mest kjente sakha-etnografer, og handler ikke spesifikt om treet ved Sajsar innsjøen. I stedet handler om forståelsen av Sajsar-treet som et *derevo-dukha* som brukes som argument for å beskytte treet. I den kommende delen av ar-

*Figur 6. Sajsar-treet.
(Foto: Liudmila Nikanorova [2021]).*

tikkelen vil jeg diskutere nærmere *derevo-dukha* og hvordan det er beskrevet i etnografiske kilder. Begrepet *sjaman-derevo* er ikke brukt på skiltet, selv om det omtales slik blant folk i Jakutsk.

I forbindelse med et forsøk på å finne omtaler av Sajsar-treet på Nasjonalbiblioteket i Jakutsk, kom jeg over avisartikkelen «Sjaman-derevo» (*Argumenty i fakty* 2019, 24b). Den begynner med å kommentere Sajsar-treet og hvordan ingen har våget å hugge ned det mystiske treet, til og med før skiltet ble satt opp. Artikkelen hadde et intervjuutdrag med Anatolij Gogolev, en av de mest profilerte sakha-etnografene. Gogolev sa at ordet «sjaman» ikke finnes i sakha-språket og det treet som alle omtaler som *sjaman-derevo* i denne saken er egentlig Kerekh Mas (sakha: «kerekh-tree») fra førkristne tider. Ifølge han bør man ikke besøke Kerekh Mas og unngå det så godt man kan.

I 2021 reiste jeg på nytt til grensen mellom Jakutsk og Khangalasskij *uluus* (sakha: «distrikt») for å se om jeg ville finne igjen *sjaman-derevo* fra turen med Religija v Jakutii, men treet var ikke der lenger. I stedet var det et skilt med en tekst fra administrasjonen til Khangalasskij *uluus*:

Du står på grensen, der landet til Khangalasskij *uluus* begynner. Grensen er ikke et hellig sted for ritualer. En grense er bare en overgang fra en til en annen *uluus*. Derfor, hvis du ønsker å tilbe (russisk: *poklonitsa*), vise respekt til det hellige Khangalasskij-landet og følge skikkene (russisk: *obytsjai*) fra våre forfedre, bør du gjøre det uten å forsøple landet. Gjør det ved å vende mot øst med lukkede øyne og legg en hånd på brystet og si inne i deg: «Hilsen til det hellige (russisk: *svjasjtsjennaja*) Khangalasskij-landet, landet til sakhafolkets forfedre! Ta imot oss som dine egne barn og la oss besøke deg trygt. Til gjengjeld, vil vi følge skikker fra våre forfedre, være ryddige og behandle den uberørte naturen, dens innbyggere og moderelven Lena med omsorg!»

En slik verbal appell til jordens ånder (russisk: *dukham zemli*) vil være mye sterkere og effektiv enn matrester og alle slags gjenstander som dere legger igjen, som til slutt kommer til å vokse til et fjell av søppel! Vi ønsker deg lykke til!

Gaver og gjenstander ble her omtalt som «matrester» og «søppel», og grensen erklæres å ikke være et *svjasjtsjennaja* (russisk: «hellig») sted. Til tross for dette foreslo myndighetene alternativer til *siri-ahaty*, gjennom muntlige henvendelser til *dukham zemli* (russisk: «jordens ånder») i form av bønn. Det er interessant hvordan de lokale myndighetene i Khangalasskij *uluus* finner *siri-ahaty* utbyttbart med en slags bønn innvendig. Selv om det finnes personer som bruker ord for å gjøre *siri-ahaty*, som regel *algystsjyt*, er dette utfra det jeg har erfart og observert uvanlig, spesielt i løpet av korte reisestopper ved grenser. En slik invaderende styring av både *sjaman-derevo* som ikke finnes der lenger og av *siri-ahaty* som forventes å være utbyttbart med bønn er et ganske unikt eksempel som jeg ikke har sett i andre sammenhenger.

Siri-ahaty med bruk av *alaadi* og andre gaver har blitt mye diskutert blant sakhaer, spesielt på WhatsApp, etter at Edjij Dora delte bilder om hvordan hun brukte flere kilo smør for *siri-ahaty* til Amga elva (SakhaPress, 15.05.2018). Edjij Dora, kjent som *emtsjit* (sakha: «helbreder»), *algystsjyt* og forfatter, er en av de mest respekterte stemmene i Sakha Sire. Flere antropologer og historikere skriver om henne som en sakha-sjaman, inkludert Balzer (2011) og Bravina (2022), men blant sakhaene er hun mest kjent som Edjij (sakha: «eldre søster»). Hennes eksempel inspirerte folk til å legge igjen esker med flere kilo smør ved elvene og flere titalls *alaadi* under trær, langs veier og grenseoverganger. Noen anser det som forsøpling, siden smøret og *alaadi* som regel går til spille. Andre synes det er veldig viktig å legge igjen smør og minst tre eller fem *alaadi* til *siri-ahaty* for å forsikre seg om en trygg reise. Til tross for motstridende meninger kan man si at *siri-ahaty* har blitt mer synlig det seneste tiåret i Sakha Sire, hvor man nå kan finne store mengder av *alaadi* ved de fleste grenseoverganger mellom bygder, byer og *uluus*.

TRÆR I ETNOGRAFISKE SAKHA-KILDER

I søken etter omtaler om *sjaman-derevo* i tidligere etnografiske kilder, kom jeg over *sjamanskoje derevo* (russisk: «sjamanistiske trær») i *Le-*

gendy o sjamanakh (russisk: «legender om sjamaner») (1930, 19) skrevet av sakha-etnografen Gavriil Ksenofontov, hvor Yjyk Mas blir oversatt til *sjamanskoje derevo*:

Det er et tre i himmelen som heter Yjyk Mas. Fra roten til toppen er dette treet dekket med vekster, men ingen klare grener er synlige på det. I disse utvektene av treet blir *sjamany* (russisk: «sjamaner»), *sjamanki* (russisk: «kvinnelige sjamaner») og alle de som er kjent med *koldovstvom* (russisk: «hekseri») og *volsjebstvom* (russisk: «magi») født (Ksenofontov 1930, 19).

På begynnelsen av 1900-tallet var sjamanisme allerede stabilisert som begrep og kategori for å beskrive sakha-praksiser. I sin forskning oversetter Ksenofontov sakha-praksiser til sjamanisme med referanser til tidligere etnografiske kilder (bl.a. Khudjakov 1890, Sieroszewski 1896, Trosjtsjanski 1902, og Jochelson 1906). Ksenofontov nevner ikke hvilke sakha-ord han oversetter til «sjamaner», men basert på hans andre publikasjoner er det mest sannsynlig *ojuun* for mannlige sjamaner og *udagan* for kvinnelige sjamaner. Videre i beskrivelsene av *sjamanskoje derevo* forteller Ksenofontov (1930, 39) hvordan treet er fremstilt som et sted der *dusja* (russisk: «sjel») til sjamaner «blir oppdratt» (russisk: *vospityvatsja*):

Før en sjaman blir en sjaman, blir sjelen til personen som var bestemt til denne rollen tatt av *besami* (russisk: «demoner»), *zlymi dukhami* (russisk: «onde ånder»), og blir oppdratt av dem til den får egenskapene til en *zloj dukh* (russisk: «ond ånd»).

Sakha-praksiser, særlig de som ble artikulert som sjamanistiske, var som regel analysert ved hjelp av kristen terminologi av etnografene på den tiden, inkludert Ksenofontov, og de ble ofte beskrevet som onde og demoniske (se Khudjakov 1890, Sieroszewski 1896, Trosjtsjanski 1902 og Jochelson 1906). Ksenofontov (1930, 40) forklarer at sykdommen til den fremtidige sjamanen er et tegn på at hans sjel blir trent av onde

ånder og kun etter å ha blitt frisk fra denne sykdommen kan han begynne *svjasjtsjennodejstvije* (russisk: «den hellige tjenesten»). Disse forståelsene er basert på intervjuer med åtte sakha-menn fra 1920-tallet (Ksenofontov 1930). Det er ingen omtaler om *siri-ahatyy* for Yjyk Mas. Tvert imot, fra disse intervjuene får man et inntrykk av at man helst bør unngå slike trær og ikke forstyrre dem. Rozalia Bravina sin beskrivelse av Saisar-treet som *derevo-dukha*, nevnt tidligere, stammer fra denne forståelsen om at treet der sjelen til sjamanen blir «oppdratt av ånder» bør ikke forstyrres, og i hvert fall ikke hugges.

Selv om sjamanisme er blitt en normalisert kategori for å beskrive sakha-praksiser finnes ikke ordet «sjaman» på sakha. Det blir spesielt tydelig når man ser hvilke sakha-ord og praksiser som blir oversatt til sjamanisme. Ksenofontov bruker kategorien *sjamanskoje derevo* for å klassifisere Yjyk Mas. I motsetning til det, i *sjaman-derevo* sitt tilfelle, er det selve treet som heter *sjaman-derevo*. Mangelen på en åpenbar oversettelse av *sjaman-derevo* til sakha-språket er et av de mest interessante aspektene ved dette fenomenet. Selv om det er *ojuun* og *udagan* som oftest blir oversatt til «sjaman», finnes det ikke *ojuun-mas* eller *udagan-mas*. Det finnes derimot flere andre begreper for å beskrive spesielle trær på sakha. Sakha-etnografen Vladimir Popov (2017) har skrevet om hvordan forskjellige trær «blir mistenkt» ifølge han for *sjaman-derevo*:

Oruk Mas. I gamle dager, hvis en kvinne ikke kunne bli gravid, ville hun gå til Oruk Mas for å be om et barn.

Kyryys Mas. I tider med borgerlig strid satte den seirende klanen en stor gran med røttene opp og begravde toppen i bakken. Dette betydde at fiendens klan opphørte å eksistere, og landet deres ble forbannet.

Khojguo Mas. Det er et gammelt tre med et ansikt skåret ut på strammen. *Khojguo* betyr i dette tilfellet en maske gravert inn i en trestamme for innvielsesseremonien av *ojuun*. Et blodig offer er en del av seremonien, hvor treet blir stenket rikelig med blodet fra offerdyret.

Kerekh Mas. De som ville be om helbredelse fra sykdommer, husdyrvekst, osv., henvendte seg til *ojuun* og ofret en hvit hest eller en rød-flekket ku eller okse. Skinnet til det ofrede dyret blir da hengt opp på Kerekh Mas. Disse trærne var kraftige og tykke. Folk prøvde å unngå dem.

Ytyk Mas. Disse bjørketrærne er høyt aktet av sakhaer, som ser på dem som en del av sitt slektskap.

For noen av disse trærne fremstår det som hensiktsmessig å gjøre *siri-ahaty*, mens for andre er det ikke det (for eksempel ved Kerekh Mas, Kyryys Mas og Khojguo Mas). Det er flere etnografiske beskrivelser av noen av disse trærne, spesielt av Kerekh Mas (Ksenofontov 1930), mens andre er mindre omtalt. Popov (2017) lokaliserer i sine tekster beliggenheten til noen Oruk Mas og Ytyk Mas med advarsel om å respektere dem og ikke besøke dem uten grunn. Til slutt beskriver Popov (2017) trærne denne artikkelen dreier seg om:

Aartyk Itsjtsjitin Maha. De er de trærne på kanten av veiene og på grensene mellom territorielle inndelinger hvor folk knytter bånd og legger igjen gaver for en vellykket tur. De hører ikke til den egentlige sjamanismen, selv om de er mest kjent som *sjaman-derevo*. Det er mange av de i Tujmaada-dalen [dalen hvor Jakutsk ligger]. Det har lenge vært antatt at på slike steder er det nødvendig å legge igjen gaver for en trygg reise.

I løpet av feltarbeidet mitt har jeg ikke kommet over noen som har beskrevet disse trærne som Aartyk Itsjtsjitin Maha. Det finnes ingen kilder som tyder på at dette begrepet tidligere var brukt av sakhaer, men dets betydning er ganske beskrivende: *aartyk* oversettes fra sakha enten til «bred vei» eller «fjellovergang»; *maha* kommer fra ordet *mas* (sakha: «tre»); og *itsjtsjitin* kommer fra ordet *itsjtsji* som oversettes til «indre ånd» ifølge en sakha-ordbok (SakhaTyla 2023). *Itsjtsji* er sameksisterende med andre-enn-menneskelige vesener som mange sakhaer gjør *siri-ahaty* for.

Det finnes et annet ord jeg la merke til at folk av og til bruker for å beskrive disse trærne: Belekh Mas (russisk: «gave-trær»). Både Aartyk Itsjtsjitin Maha og Belekh Mas hadde vært mer passende og beskrivende begreper for disse trærne, men det er *sjaman-derevo* som oftest blir brukt når behovet for å beskrive disse trærne dukker opp. En av årsakene til dette kan være at *sjaman-derevo* oppfattes som et bredt begrep som kan omfatte oversettelser av forskjellige sakha-trær, for eksempel Yiyk Mas, Kerekh Mas, Aartyk Itsjtsjitin Maha og Belekh Mas. Dermed kan artikuleringen eller formuleringen av *sjaman-derevo* inkludere elementer fra disse trærne, og gjøre det gjenkjennelig som *shaman-derevo*. Som vi har sett kommer det an på kontekstene som muliggjør oversettelsen av disse trærne til *sjaman-derevo*.

HVA KAN MAN LÆRE OG AVLÆRE SEG OM SJAMANISME FRA EN SLIK STUDIE AV *SJAMAN-DEREVO*?

Forbindelsen *sjaman-derevo* har til sjamanisme virker tilsynelatende åpenbar, spesielt med tanke på at selve ordet «sjaman» finnes i *sjaman-derevo* (russisk: «sjamantre»), men som religionsviteren Bjørn Ola Tafjord påpeker i sitt metodiske eksperiment om hva kategorien *gud* gjør med det som har vært plassert i den: «At kategoriene liknar tyder ikkje at dei er heilt like. Dei vert fylt med delvis ulikt innhald i ulike språk-samfunn, i ulike språksituasjonar og i ulike språkhandlingar» (2013, 73). Dermed har jeg sett nærmere på hvilke narrativer som sirkulerer om *sjaman-derevo*, hvilke relasjoner de skaper, og i hvilke sammenhenger man kan finne dem.

Denne artikkelen viser at *sjaman-derevo* dukker opp mest i enkelte reiselivs- og mediesammenhenger, hvor ulike språksituasjoner skapes med økt behov for oversettelser mellom språkbruk i diverse sakha-kontekster. I forbindelse med Religion i Jakutija-turen, hvor fokuset lå på å formidle tengrisme og kristendom i Sakha Sire, var *sjaman-derevo* et av høydepunktene. Ifølge guiden Vjatsjeslav hadde *sjaman-derevo* imidlertid ingenting med sjamanisme å gjøre. Denne turen tilbys ikke lenger av Territorija Severa, som har vokst til å bli et av de ledende turistselskapene i Sakha Sire i dag (Yakutiatravel 2023). Selv om Vjatsje-

slav fortsetter å tilby turer til Lena-søylene, har han rettet profilen til selskapet sitt mot fjellvandring og rafting i Sakha Sire, noe som har vist seg å være av større interesse blant turister. Verken religion eller *sjaman-derevo* er en del av markedsføringen for tilbudte turer i dag. Det kunne ha noe å gjøre med at myndighetene i Khangalasskij *uluus* fra rådet *siri-ahaty* på grensen, men det virket likevel som om det var mest på grunn av omprofileringen av selskapet mot tilbud av naturvandring for turister.

Grensene mellom forskjellige territorielle enheter viste seg å være de viktigste stedene for *sjaman-derevo*. Avstandene mellom landsbyer og ulike tettsteder er ganske store i Sakha Sire, og reiser kan vare fra flere timer til flere døgn. Det er på grensestoppene *sjaman-derevo* blir mest synlige, hvor reisende legger igjen gaver i form av *alaadi*, mynter og andre ting for en trygg og vellykket reise. Denne praksisen er imidlertid mer kjent som *siri-ahaty* blant sakha-talende reisende. I Verkhoyansk reagerte flere sakha-passasjerer når guiden annonserte stoppet ved *sjaman-derevo*, og de rettet han ved å si at det var et *siri-ahaty* stopp. Slike trær ved grensene beskrives også noen ganger som Aartyk Itsjtsjit Maha (Popov 2017) og Belekh Mas.

De siste årene har Republikken Sakha vært et av områdene i verden som har vært hardest rammet av skogbrann. Hundrevis av skogbranner i Sakha Sire som strakk seg over tusenvis av kvadratkilometer ble verdensnyheter i 2019 og i årene etter, og de ble dekket blant annet av Aftenposten (Kirsebom og Skrede 2019) og NRK Nyheter (Waalder 2021) i Norge. Det store behovet for å gjøre *siri-ahaty* under reisen, inkludert ved *sjaman-derevo*, speiler den reelle faren for alvorlige ulykker og gjør grensene til et viktig sted for både sjåførere og passasjerer. Der kan de gjøre det lille de kan for å få en følelse av trygghet.

Sammenhengen mellom *sjaman-derevo* og *siri-ahaty* er ofte til stede, men ikke alltid. Den skarpeste kritikken av *siri-ahaty* ved grensene er at mange (inkludert visse statlige myndigheter) kaller de store mengdene av ting som blir lagt igjen forsøpling. Artikulert som *sjaman-derevo* får *siri-ahaty* en materiell lokalitet som kan bli funnet, tilbedt, beskyttet, respektert, men også forbudt og ødelagt. Det siste var tilfellet

for treet ved grensen mellom Khangalasskij *uluus* og Jakutsk. Det finnes også trær beskrevet som *sjaman-derevo* hvor det var helt upassende å gjøre *siri-ahatyy*. Et av de var Sajsar-treet, som ble kjent som *sjaman-derevo* etter å ha vært beskrevet slik i nyhetsmediene. Både innbyggere og myndighetene i Jakutsk viste respekt for treet, men på en annen måte enn *siri-ahatyy*: ved å endre veiplanlegging, bevare treet fra felling og ved å unngå det.

De få sakha-etnografene som har skrevet om *sjaman-derevo* og *sjamanskoje derevo* påpeker at begrepene er oversettelser av trær som er kjent under andre navn på sakha, som for eksempel Yjyk Mas, Kerekh Mas, Kyrays Mas, Khojguo Mas, Oruk Mas, Ytyk Mas, Aartyk Itsjtsjtin Maha og Belekh Mas (Popov 2017, Ksenofontov 1930). Alle disse begrepene er fylt med ulikt innhold og er knyttet til forskjellige praksiser som ikke nødvendigvis er artikulert som religiøse eller sjamanistiske. Allikevel har sakha-praksiser og -gjenstander kontinuerlig vært brukt som empirisk data til å eksemplifisere sjamanisme. Tafjord påpeker hvordan religionsvitere ofte er opptatt av å finne religioner og det religiøse, og problematiserer dette:

Religionsentrisme (frå bruken av kategorien religion), abrasentrisme (frå dei såkalla abrahamittiske tradisjonane som har fått fungere som målestokkar eller prototyper for religion) og teosentrisme (frå plassane og rollene gud eller gudar har vorte tilskrive i religion eller religionar) (2013, 73).

Med andre ord starter analysen i slike studier ofte med å tilpasse aktuelle individer, praksiser, relasjoner og kontekster til forhåndsbestemte kategorier. Slik ble ulike praksiser rundt omkring i verden plassert i kategorier og brukt til å materialisere forskjellige religioner og *-ismer* (Smith 1982, 1993 [1978]; Asad 1993; Masuzawa 2005; Dressler & Mandair 2011; Nongbri 2013).

Sjamanisme er intet unntak og har lenge vært basert på materiale fra Sibir. Eliade refererer i sin *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy* (2004 [1951]) til etnografiske nedtegnelser av Radlov (1884),

Sieroszewski (1896), Jochelson (1906), Khudjakov (1890) og Trosjtsjanski (1902). Alle disse etnografene oversatte *ojuun* til sjaman. Dermed ble fortellinger om sakha praksiser brukt av Eliade (2004 [1951]) til å realisere blant annet hans kapitler om sjamanistiske krefter, initiasjonssykdommer og magiske forbannelser. Selv om Eliade sin kildebruk og blanding av etnografi og fiktiv skriving har vært sterkt kritisert, så bruker til og med hans sterkeste motstandere definisjonen hans av sjamanisme og de fortsetter å fylle ut kategorien (for eksempel Kehoe 2000, Hutton 2001). Det er vanskelig å overvurdere rollen til Eliade, ikke bare for sakha- og sjamanismestudier, men også for religionshistorie, hvor han regnes som en av fagets klassikere. Til tross for omfattende kritikk av Eliade de siste tiårene, fortsetter hans forskning innen komparativ religion å bidra til oversettelsen av flere uensartede praksiser, inkludert sakha-praksiser, som sjamanistiske og religiøse.

Denne artikkelen forsøker derimot å se på *sjaman-derevo* uten å forhåndskategorisere det som en sjamanistisk praksis, og finner slik ut at *sjaman-derevo* i Sakha Sire de seneste årene sjelden har blitt artikulert som sjamanisme. Den viser også hvordan flere sakha-aktører påpeker at *sjaman-derevo* ikke har noe å gjøre med sjamanisme. Når man retter fokuset bort fra sjamanisme forteller *sjaman-derevo* blant annet kontemporære historier om sakha-relasjoner med andre-enn-menneskelige aktører, om sakha-reisepraksiser, om økende konsekvenser av klimakrise, og om oversettelser i media, turisme og akademien. Studien viser hvordan trærne kan materialisere *siri-ahatyy*, tiltrekke turister, og til og med styre kommunale veier. Dermed avlærer *sjaman-derevo* oss å ukritisk bruke sjamanisme for å beskrive sakha-praksiser og relasjoner. Slike kategoriseringer er ikke bare generaliserende og lite presise, men de kommer som regel med koloniale og primitiviserende holdninger og bærer med seg historier med reelle konsekvenser for sakha-*ojuuner* som var tidligere utsatt for sovjetiske anti-religiøse kampanjer.

LITTERATUR

- Alberts, Thomas Karl. 2016. *Shamanism, Discourse, Modernity*. New York: Routledge.
- Argounova-Low, T & Prisjaznyj, M. 2016. «Biography of a Road: Past and Present of the Siberian Doroga Lena.» *Development and Change* 47 (2): 367–387. <https://doi.org/10.1111/dech.12220>.
- Asad, Talal. 1993. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Balzer, Marjorie Mandelstam. 1996. «Flights of the Sacred: Symbolism and Theory in Siberian Shamanism.» *American Anthropologist* 98 (2): 305–318.
- Balzer, Marjorie Mandelstam. 1997. *Shamanic Worlds*. Armonk, New York: North Castle.
- Balzer, Marjorie Mandelstam. 2011. *Shamans, Spirituality, and Cultural Revitalization. Explorations in Siberia and Beyond*. New York: Palgrave Macmillan.
- Balzer, Marjorie Mandelstam. 2016. «Shamans Emerging from Repression in Siberia: Lightning Rods of Fear and Hope.» I *Horizons of Shamanism: A Triangular Approach to the History and Anthropology of Ecstatic Techniques*, redigert P. Jackson, 1–34. Stockholm: Stockholm University Press.
- Bravina, Rozalija. 2022. «Sjamanskoje tselitelstvo Edjii Dory.» I *Edjii. Verkhovnaja sjamanka trekh mirov*, redigert av E. Irintseeva-Ogdo, 13–20. Jakutsk: Ajar.
- Castañeda, Carlos. 1998[1968]. *The Teachings of Don Juan: A Yaqui Way of Knowledge*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Clifford, James. 2013. *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Crate, Susan. 2006. «Ohuokhai: Sakha's Unique Integration of Social Meaning and Movement.» *Journal of American Folklore* 119 (472): 161–183.
- Dressler, Markus, and Arvind-Pal S. Mandair. 2011. *Secularism and Religion-Making*. New York: Oxford University Press.

- Eliade, Mircea. 2004 [1951]. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Andre utgave. Oversatt av Willard R. Trask. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Filatov, Sergei. 2000. «Yakutia (Sakha) Faces a Religious Choice: Shamanism or Christianity.» *Religion, State and Society* 28 (1): 113–122.
- Gogolev, Anatolij. 1993. *Jakuty. Problemy etnogenesa i formirovanija kultury*. Jakutsk: Jakutskij Gosudarstvennij Universitet.
- Jennings, Helen. 2021. «Learn, Teach, Heal: Articulations of Indigeneity and Spirituality in Indigenous Tourism in British Columbia, Canada.» Doktoravhandling, Norges Arktiske Universitet.
- Jochelson, Waldemar. 1906. «Kumiss Festivals of the Yakut and the Decoration of Kumiss Vessels.» I *Boas Anniversary Volume: Anthropological Papers written in Honor of Franz Boas, 257–271*. New York: G.E. Stechert and Co.
- Itsjtsji. 2023. I *SakhaTyla* (digital ordbok) <https://sakhatyla.ru/translate?q=%D0%B8%D1%87%D1%87%D0%B8>. (hentet 30 Juli, 2023)
- Iljakhov, Petr N. 1997. *Sjamanstvo na Severe Jakutii (1920-1930gg)*. Jakutsk: Bitsjik.
- Hall, Stuart. 2019. «On Postmodernism and Articulation: An Interview with Stuart Hall.» *Essential Essays*, 1. Durham: Duke University Press.
- Harner, Michael. 1990 [1980]. *The Way of the Shaman*. New York: HarperCollins Publishers.
- Hutton, Ronald. 2001. *Shamans: Siberian spirituality and the Western imagination*. London: Hambledon Continuum.
- Kirsebom, Kaja og Mone Celin Skrede. 2019. «Skogsbrann i Russland dekker nesten 20.000 kvadratkilometer.» *Aftenposten*, 27 Juli, 2019. <https://www.aftenposten.no/verden/i/GGee4V/skogbrann-i-russland-dekker-nesten-20000-kvadratkilometer>. (hentet 30 Juli, 2023)
- Khudjakov, Ivan A. 1969 [1860s]. *Kratkoje opisanie Verkhojanskogo okruga*. Leningrad: Nauka.
- Khudjakov, Ivan A. 1890. «Verkhojanskij sbornik. Jakutskie skazki, pesni, zagadki, poslovitsy, a takzje russkie skazki i pesni zapisannye

- v Verkhojanskom okruge.» *Zapiski Vostotsjno-Sibirskogo otdelenija Russkogo geografitsjeskogo obsjtsjestva po etnografii*, 1 (3). Irkutsk: Tipografija K.I. Vitkovskoj.
- Kraft, Siv Ellen and Bjørn Ola Tafjord, Arkotong Longkumer, Gregory D. Alles and Greg Johnson. 2020. *Indigenous Religion(s): Local Grounds, Global Networks*. New York: Routledge
- Ksenofontov, Gavriil. 1930. *Legendy i rasskazy o sjamanakh. U jakutov, burjatov i tungusov*. Moskva: Bezbozjnik.
- Masuzawa, Tomoko. 2005. *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nikanorova, Liudmila. 2019. «Religion and Indigeneity at Yhyakh». Doktoravhandling, Norges Arktiske Universitet.
- Nikanorova, Liudmila. 2020. «Religion-Making at the Sakha Yhyakh.» *Anthropology & Archeology of Eurasia* 59 (1): 29–51.
- Nikanorova, Liudmila. 2022. «The Role of Academia in Finding, Claiming, and Authorizing Sakha Religions.» I *Religions around the Arctic: Source Criticism and Comparison*, redigert av Rydving, H. & K. Kaikkonen, 255–275. Stockholm: Stockholm University Press.
- Nikanorova, Liudmila. 2023. «What Does Siberian Shamanism Do for the Academic Study of Religion?» *Implicit Religion*. <https://doi.org/10.1558/imre.23253>
- Nikolajev, Afanasij. 2007. «Sovremennaja religioznaja situatsija v Respublike Sakha (Jakutija): problemy i perspektivy.» http://www.religare.ru/2_43720.html (hentet 3 April, 2023).
- Nongbri, Brent. 2013. *Before Religion: A History of Modern Concept*. New Haven: Yale University Press.
- Popov, Vladimir. 2017. «Sjaman-derevja.» *Jakutsk Vetsjernij*, 16. Juni.
- Radlov [Radloff], Wilhelm. 1884. *Aus Sibirien, Vol. 1: Lose Blätter aus Meinem Tagebuche*. Leipzig.
- Rydving, Håkan. 2011. «Le chamanisme aujourd'hui: constructions et déconstructions d'une illusion scientifique.» *Études mongoles et sibériennes, centrasiatiques et tibétaines* 42. <https://doi.org/10.4000/emscat.1815> (hentet 27 March, 2023).
- Sieroszewski, Waclaw. 1896. *Jakuty: Opyt etnografitsjeskogo issledo-*

- vanija. Saint-Peterburg: Tipografija Glavnogo Upravlenija Udelov.
- Shirokogoroff, Sergei M. 1935. *Psychomental Complex of the Tungus*. London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. XVI.
- Smith, Jonathan Z. 1982. *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. Chicago: The University of Chicago Press
- Smith, Jonathan Z. 1993 [1978]. *Map is Not Territory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sundström, Olle. 2012. «Is the Shaman Indeed Risen in Post-Soviet Siberia?» *Post-Secular Religious Practices* 24: 350–387.
- Sundström, Olle. 2018. «‘I haven’t fully understood – is shamanism religion or not?’» Some reflections on the concepts of shamanism and religion in Soviet discourse.» *Temenos - Nordic Journal for Study of Religion* 54 (1): 9–27.
- Svanberg, Jan. 2003. *Schamanologi i gränlandet mellan forskning och praktik*. Åbo: Åbo Akademis Forlag.
- Tafford, Bjørn Ola. 2013. «Kva kan ein lære om kategorien gud dersom ein freistar å gå baklengs til verks? Eit eksperiment med Rosendo Jackson sin Sibö, min sibö og Inge lønning sin Gud.» *Din* (1), 70–104.
- Tsing, Anna. 2015. *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton University Press.
- Trosjtsjanski, Vasily F. 1902. *Evolutsija tsjernoj very (sjamanstva) u jakutov*. Kazan: Tipo-litografija Imperatorskogo Universiteta.
- Vasiljev, Valerij E. 2000. «Religioznyj faktor v mezjetnitsjeskikh otosjenijakh: retrospektiva i sovremennost.» I *Etnosotsialnoje razvitiye Respubliki Sakha (Jakutija): potentsial, tendentsii, perspektivy*, redigert av V. Borisova, 239–269. Novosibirsk: Nauka.
- Vasiljeva, N. 2000. *Jakutskoje sjamanstvo 1920–1930-e gody*. Jakutsk: Bitsjik.
- Vitebsky, Piers. 1995. *Shaman*. London: Macmillan.
- Vitebsky, Piers. 2003. «From Cosmology to Environmentalism: Shamanism as Local Knowledge in a Global Setting.» I *Shamanism: A Reader*, redigert av Graham Harvey, 276–299. London: Routledge.

- Waler, Ingrid Emilie. 2021. «En av verdens kaldeste byer målte over 30 grader.» *NRK Nyheter*, 17 Juli, 2021. <https://www.nrk.no/urix/store-skogbranner-i-sibir-1.15579260>
- Yakutiatravel. 2023. «Ekskursija.» Oppdatert 1. September, 2023. <https://yakutiatravel.ru/>.
- Yamada, Takako. 1999. *An Anthropology of Animism and Shamanism*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Znamenski, Andrei A. 2003. *Shamanism in Siberia: Russian records of indigenous spirituality*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Znamenski, Andrei A. 2007. *The Beauty of the Primitive: Shamanism and the Western Imagination*. New York: Oxford University Press.

ENGLISH ABSTRACT:

Sakha Sire (Sakha: “Sakha land”), today known as the Republic of Sakha (Yakutia) in Russia, is one of the favourite destinations for scholars in search of shamans and shamanism. Ethnographic fieldwork experience from Sakha Sire as a part of Siberia has been highly valued in the study of shamanism due to established notions that authentic shamans and shamanism come from Siberia. This article challenges shamanism-centric approaches used in the research of Sakha practices and relations by focusing on articulations of *shaman-derevo* (Russian: “shaman-tree”). Based on articulation theory in the tradition of Stuart Hall (2019) and James Clifford (2013), the article attempts to show what can be learned and unlearned about shamanism from a study of *shaman-derevo*.

Keywords: shamanism, shaman trees, Siberia, Sakha religion, Siberian shamanism